

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ“**

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертационен труд на тема:

***ЖИТЕЙСКИ МОДЕЛИ НА БЪЛГАРСКИ СЕМЕЙСТВА В СОФИЯ И ВИЕНА В
КРАЯ НА ХХ И НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК***

За присъждане на образователната и научна степен „доктор“
Научно направление: 3.1 „Социология, антропология и науки за култура“

Марина Яниславова Иванова

Научен ръководител:
доц. Джени Маджаров

София, 2020

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение, библиография на използваната литература и приложения. Общият обем е 172 страници.

Вътрешното заседание за защита на дисертационния труд се състоя на 03.02.2020 г. от 14:30 часа в Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Публикации:

- **Яниславова, М., Първанов, Б. 2019.** Храната като символ и елемент на идентичността (По примери на македонски мигранти в България и Скандинавия). – В: Иванова, Н., Кънев, Ст., Яниславова, М., Първанов, Б. (съст.) 2019. София-Скопие: културни модели и миграции. Издателство „Ерове“. София, 159-175
- **Яниславова, М.** Представи за София в житейските разкази на българи във Виена. (под печат)
- **Яниславова, М.** Етнографски поглед към международния фестивал на фолклорната носия в Жеравна – скок във времето или бягство от реалността. (под печат)
- **Яниславова, М.** Специфики на възпитанието на детето в друга културна среда. (под печат)

Интересът на проучването е фокусиран върху семейството в неговата всекидневна култура като иманентно присъща за етнологията и антропологията тема. Изследването на семейството в по-широк културен контекст, например в миграция, би могло да обогати както семейните, така и миграционните изследвания. Първоначално замислена като опит за типология на семейните форми, постепенно дисертацията се трансформира в сравнително изследване на *житейски модели на български семейства в София и Виена в края на XX и началото на XXI век*. Амбициите на дисертационния труд са насочени и към възможността за работа, която може да бъде окачествена като градско изследване в широкото поле на европейската етнология. Темата бе едновременно изкусителна и предизвикателна по отношение на добавянето на втория компонент в проучването, а именно – миграциите и българите в австрийската столица като част от тях. Основните притеснения касаеха най-вече плътната, бързо мултиплицираща се теоретична и информационна база на скоро обособилото се, а и така бързо разрастващо се поле на миграционните изследвания. Интересът на българската и чуждестранната наука е провокиран не само от интензитета на миграционните движения в нашата съвременност, а и от променения им характер. Миграцията в XXI век не се приема от тези, решили да я предприемат със същата драматичност за раздяла с *род* и *родина* както в миналото, предвид новите възможности за бързо и лесно общуване и безпроблемното *пътуване* на стоки, вещи, хранителни продукти и култура в нейния най-широк смисъл, респективно предвид и по-достъпната връзка с културата и държавата на произход. Изказаното се отнася поне за събеседниците, чиито *житейски и мигрантски* истории уплътниха и осмислиха тези страници.

Защо Виена? Вкусът към сравнителните изследвания наклони везната в посока към търсене на изследователски субекти в друга европейска държава. В културно-исторически план Австрия има интереси на Балканите, а българо-австрийските контакти и влиянието на Хабсбургската и Австро-Унгарската империя, както и на Австрия през XX век имат дълга и многопластова история.¹ Тези връзки заслужават и етнологика гледна точка. Географската близост също оказва влияние върху решението. София и Виена са две европейски столици, много подобни по териториален обхват и брой население, но същевременно много различни като стандарт и качество на живот.

¹ Рискът подобно сравнение да бъде отчасти несправедлив спрямо София е напълно осъзнат и приет, предвид културно-историческата свързаност и влияние между двата града.

В случая за целите на изследването служат не толкова обективните разлики, колкото начинът, по който се схващат и мислят от събеседниците.

Историческата свързаност между някогашната империя и Балканите като цяло, изразена в интересите ѝ на полуострова, в политическото, икономическото и културно влияние, както и в общуването между народите, е една от основните причини изследването да се спре на Австрия. Разнообразните процеси на културен обмен през едни от най-градивните периоди в българската история, а именно – тези на Възраждането и Новата българска история, оказва влияние и до днес. За затвърждаване на връзките между българските и австрийските земи принос имат не само българите, получили висшето си образование в австрийски учебни заведения и решили да се завърнат в родните си места, не само тези, които помагат със средства или с културно-просветна дейност, бидейки там, но и много австрийски – впоследствие австро-унгарски поданици, избрали да живеят по българските земи.

Първата глава на дисертационния труд съдържа критичен теоретико-историографски преглед на вече направените изследвания по темата и използваната методология. Показани са теоретичният и терминологичен фокус, около които е изградено предложеното изследване. Аргументирано е използването на конкретните теоретични концепции. Представена е кратка история на заселванията на българите на австрийска земя от времето на Хабсбургската империя до наши дни. Изведени са някои особености на съвременното българско присъствие в Австрия в условията на променена миграционна ситуация.

Втората глава тематизира някои базови характеристики на съвременни български семейства. Коментират се семейни функции в друга културна и позната/българска среда. Чрез сравнителен анализ е изследвано отношението към централни за семейството проблеми – институцията на брака, възпитанието на децата, отношението между половете, междугенерационната подкрепа, ако има налична такава. В обобщен вид са представени изводи за брачното и семейното поведение на събеседниците.

Третата глава е посветена на различните културни практики и културно взаимодействие с австрийската култура. Проблематизират се основни етнокултурни маркери, като: храна, език, фолклор, поведение в различна културна среда, всекидневие.

В четвъртата глава са разкрити някои от основните взаимно споделяни и несподеляни представи, които са предложени в техния потенциал на изследователски

категории. Понякога те относително обективно отразяват социалната реалност, която мощно рефлектира върху тях. Друг път издават скрити стереотипи, модели на поведение, начини на мислене и житейски приоритети. Представите могат да бъдат явно изложени в житейския разказ, но могат и да се открият косвено от изследователя, когато наблюдава съприкосновението на два или повече културни модели.

ПЪРВА ГЛАВА

Методология. Особенности на терена

Всички материали са събирани през последните 4 години – време, през което идеята за изследването бе многократно премисляна и реструктурирана с оглед на спецификите на терена в Австрия, на липсата на опит от моя страна и не на последно място – на сложността на тематичните кръгове *семејство и миграции*. Причините за ревизия на целите на изследването са комплексни, сред които откроявам две особено съществени. Първо, създаването на типология на семейните форми е изключително труден и, струва ми се, не особено необходим процес, предвид пъстрата етнорелигиозна картина във Виена. Второ, с времето интересът към семейството в различен културен контекст се установи като водещ. Изследването, в неговия цялостен вид, представлява търсене на влиянието на културната и социална среда върху семейството, както и обратното – на значението на семейството за развитието на социалната и културна среда. Избраният тематичен кръг създава предпоставки за интересна среща между семейните и миграционните изследвания. Житейският разказ за миграцията на събеседниците и тяхното битуване на австрийска земя е рамкиран и анализиран в контекста на семейството. Изборът на въпроси, касаещи семейния живот, е свързан с различната перспектива, от която изхождат събеседниците. Даниела Колева разглежда семейната история от биографични разкази като източник на доказателства при разказването (Колева 2007: 14; 17). Когато човек разсъждава върху своите житейски избори, върху собствената си история и когато разказва за тях, нерядко се опира на семейството, от което произхожда, на грижата за своите деца, на отношенията със своята брачна половинка или партньор, на житейските истории на своите близки, както и на връзката с други роднини. Анализ на житейски разказ, мислен и реализиран в подобен обхват дава възможност за детайлно и широкоизмерно документиране от страна на изследователя. Като отправна точка послужи една от групите за народни

танци – *Китка*. Въз основа на техните профили бе направен подбор на останалите, живеещи в България.

Материалите са събрани чрез присъщите за етнологията структурирани, полуструктурирани интервюта, анкетно допитване и неформални разговори.² Те са резултат от две посещения във Виена и работа на терен на различни места в страната. Стремя се винаги, когато условията позволяват, да разговарям със събеседниците си лично и поотделно, но понякога онлайн интервютата са предпочитана възможност предвид *отдалечения терен*. Онлайн интервютата и *месинджър* кореспонденцията са характерна черта на съвременните етнологички и антроположки изследвания. Използвам и няколко сдвоени и строени интервюта, които също породиха интересни противоречия в най-добрия смисъл на думата, но все пак се проявиха като катализатор на ценни за изследването дискусии.

Новите възможности за комуникация улесняват начините за провеждане на теренни проучвания, независимо от мястото – както за събеседниците, така и за изследователите (Яниславова, Първанов 2019: 163-164).³ Изследователят преодолява разстояния и граници, получавайки една лесна, достъпна и почти постоянна връзка със своите събеседници. Същевременно те могат да прочетат поставените въпроси, да помислят над тях и да дадат очаквания отговор. Понякога фейсбук профилите на събеседниците позволяват за кратко време да се направи обзор на всекидневните им преживявания и да се надникне в личния им свят за много по-дълъг период от време, отколкото интервю – пък било то и проведено в собствения им дом. Събеседниците и изследователите са „някак свободни“ и анонимизирани – обстоятелство, което може да ги направи по-честни и открити, но и безразлични към провеждания разговор. Новите технологии, интернет ресурсите и различните приложения за комуникация дадоха възможност за множество допълнителни разговори и попълване на теренните данни.

При виртуалното общуване емоционалността и ангажираността се провокират значително по-трудно. Тук под „емоционалност“ се има предвид личностното въвличане на събеседника в заложената проблематика. От друга страна, печелейки тази лесна връзка със своя терен, изследователят губи някои особено ценни нюанси в

² Инициалите на събеседниците са подменени с цел запазване на тяхната анонимност.

³ Коментарът по отношение на онлайн терена е разработван съвместно с Божидар Първанов във връзка с работата по проект „София-Скопие: културни модели и миграции“, финансиран от Столична община по програма Култура през 2019 г. Дейността по проекта отново беше свързана с темата за миграциите и тогава си дадох сметка, че не бих могла да събера такъв обем от емпирични данни без интернет ресурсите и възможностите за по-лесното и на практика по всяко време възможно общуване – особено по отношение на настоящото изследване.

работата си – личния контакт, невербалната комуникация и възможността да наблюдава реакциите на своите събеседници. *На живо* изследователските търсения са разположени в много по-широкия спектър на личното общуване, а *виртуалният терен* – там, където той е наложителен като такъв, се превръща в една своеобразна *арена*, върху която се случва връзката между етнографа и неговите носители на познание.

Друг важен методологически въпрос е етноложката работа с малки и не чак толкова малки деца. В първоначалния етап на изследването не бяха налични материали, които да отразяват гледната точка на децата, която без съмнение уплътнява картината и дава нови посоки на търсене. Работата с най-малките събеседници е по-специфична, предвид обстоятелството, че не всички засегнати теми се коментират вкъщи. Не без значение е и фактът, че в житейските разкази на порасналите събеседници наративът е в минало време и те виждат своето детство през отдалечена призма и от позицията на своята зрялост. При тях изследователският анализ трябва да отчете, че най-вероятно те са изградили собствена философия за своето детство. Може да се предположи, че техният разказ за преживяванията от този период няма да се препокрие плътно с този на родителите им. Теренът с деца е колкото полезен за целите на цялостното изследване, толкова и предизвикателен предвид по-прецизната подготовка, която изисква за реализирането си и за последващия анализ.

За проверка на работната хипотеза за образа на Виена в съзнанието на голяма част от събеседниците бе разработена и онлайн анкета, чиито резултати са анализирани в последната глава. Понякога паралелите, които събеседниците правят, се отнасят до Австрия и България като цяло – въпреки че те самите отчитат, че *София не е България*. Това обстоятелство трудно може да бъде избегнато, защото част от тях са родени на различни места в страната, но изследователското усилие е насочено в посока на това разговорите и разсъжденията да се движат най-вече по оста София – Виена.

Профил на събеседниците

В предложения текст звучат гласовете на представители на новата българска миграция – български семейства, заминали и трайно установили се във Виена в края на ХХ и началото на ХХІ век. В общия случай те не могат да се окачествят като част от политическата миграция от времето на късния социализъм. Напускат България, за да открият по-добри образователни и професионални перспективи. Имат сходен социален профил и не изчерпват разнообразието от българска миграция в австрийската столица.

Ролята на техен *огледален образ* играят български семейства, избрали София за град на тяхната житейска и професионална реализация. Метафората изразява опита за подбор на събеседници, близки по социален и образователен статус. Първоначалният изследователски импулс – предвид отдалечеността на част от тях – бе насочен навън и първите интервюта бяха проведени именно с виенските българи. Като отправна точка послужи една от групите за народни танци – *Китка*. Въз основа на техните профили бе направен подбор на останалите, живеещи в България.

Събраните житейски истории са 50 на брой. Ако трябва да се обобщи – събеседниците са на възраст между 16 и 58 години към момента на провеждане на интервюта. Средната възраст на участниците в проучването е приблизително малко над 37 години, но не може да бъде изчислена с точност, тъй като не разполагам с данни за годината на раждане на няколко от тях. От възрастните почти всички имат висше образование, придобито в България или Австрия, а една част са в процес на придобиването му.⁴ Двама от събеседниците не успяват да доведат следването си докрай – съответно в Германия и Австрия. В първия случай работата лишава събеседника от необходимото за университета време, а във втория – записаната специалност не отговаря на първоначалните очаквания. Към настоящия момент и двамата се препитават със собствен бизнес, ръководейки собствени транспортни фирми. Само един от разказите принадлежи на трудов мигрант, работещ като строител, който няма висше образование и откровено признава, че пътят му към Виена е предприет по желание на вече бившата му съпруга, а мотивите за акта на миграция са изцяло икономически. Сред поредица от разочарования с работодатели, предимно от балкански произход, развод и десетина години в австрийската столица – без да овладее достатъчно добре немския език – към днешна дата съжалява за решението си да напусне родното място. Този пример илюстрира колко различни са житейските разкази в зависимост от предисторията на заминаването, от мотивите и от предварителната подготовка за живот в друга културна среда, с която разполагат българите, избрали живота зад граница.

Водени от стремежа да открият по-добри доходи и условия на труд, често се преквалифицират или оставят професиите, за които са учили в България, за да ги заменят с нещо подходящо за тях в приемащата страна. В днешно време препитанието не зависи пряко от полученото образование. Не може да се твърди, че актът на

⁴ От възрастните четирима нямат висше образование.

миграция е единствената причина за замяна на първоначално избраното професионално направление, защото сходни професионални стратегии се прилагат както на австрийска земя, така и у нас. Впечатление прави гъвкавостта на събеседниците и тяхната мобилност в този аспект. Особено сред българите във Виена често споделяна е готовността за смяна на града за живеене.

Повечето са брачни партньори или живеят на семейни начала, а броят на тези с деца преобладава. Във втората глава на предложения текст коментирам отношението на участниците в изследването към институцията на брака, както и възприятията за онова, което се разбира под *живот на семейни начала*. Предвид трудностите за реализирането на етноложки терен в градска среда, тези с намирането на събеседници и многообразната като състав българска миграция във Виена, с времето теренната работа започна да се предприема при всяка удобна възможност – независимо дали към момента на проучването събеседникът е разведен, дали е в смесен българо-австрийски или българо-сръбски брак, дали е предпочел да се върне в България или по някаква друга причина не се вписва в общия профил.⁵ Така емпиричната база се обогати с много опозиционни гледни точки и контрапримери, които разшириха изследователската перспектива и по естествен начин обогатиха кръга от дискутирани теми. Допълнителните житейски разкази само потвърдиха вече съществуващата представа за етнорелигиозното и национално многообразие във Виена. Предварително бяха отчетени препратки в тази посока – както в специализираната литература: „пъстра смесица – етническа, национална, религиозна – с корени, отвеждащи далеч назад“ (Касабова 2002: 212), така и на терен – „истински виенчанин си, ако майка ти е унгарка, а баща ти – чех“.⁶ Използвани са и интервюта на *специализирана* тематика. Такъв е примерът с ръководителите на танцови школи в София и Виена по темата за народните танци в съвременността – българите и фолклорът днес, както и тези с деца в австрийско целодневно училище с пансион по темата за образование в друга културна среда. Към тях могат да бъдат отнесени и интервютата с разведени или встъпили в повторен брак – както в София, така и във Виена.

За проверка на работната хипотеза за образите на София и Виена в съзнанието на голяма част от събеседниците бе разработена и онлайн анкета, чиито резултати са

⁵ Не може да се обобщи, че градските изследвания са по-трудни от тези в малките населени места, но все пак носят някои специфики, сред които се открояват някои по-съществени – забързаният начин на живот, профилът на събеседниците и анонимизирането им, както и това на изследвателя.

⁶ Неформален разговор. Въз основа на личната ми убеденост за наличието на голям брой българи подцених това обстоятелство.

анализирани в последната глава. Понякога паралелите, които събеседниците правят, се отнасят до Австрия и България като цяло – въпреки че те самите отчитат, че *София не е България*. Това обстоятелство трудно може да бъде избегнато, защото част от тях са родени на различни места в страната, но изследователското усилие е насочено в посока на това разговорите и разсъжденията да се движат най-вече по оста София – Виена. По-голямата част от попълнителите на анкетата са на възраст до 29 години. Това обстоятелство в известна степен може да бъде обяснено с факта, че тя се разпространяваше чрез лични фейсбук контакти, сред които превес имат представители на посочената възрастова група. 93% от анкетираните са с висше образование или в процес на придобиване на такова. 46% от тях са посочили София като свой роден град.

Теоретичен фокус

Като всяка академична разработка и предложената дисертация трябва да изгради своя подходяща теоретична основа. Текстът се нуждае от опората на определени теории в най-малко две тематични полета – семейство и миграции. Началото на това изложение акцентира върху два *подводни камъка* при реалната среща на теорията и етноложкия терен. А именно – от една страна, необходимостта от осъзнаване на степента, в която теорията предопределя перспективите на изследване, а от друга, пренасищането с теоретични постановки в съвременната наука. Изборът на думата *фокус* не е случаен. Той се касае до фокусирането върху определени теории и термини, които най-пряко си кореспондират с целите на изследването. Теоретичният преглед сам по себе си е необходим, прецизирането на понятията като вътрешна характеристика на различните теории – също. Текстът в тази си част изразява опит да бъдат подбрани някои от актуалните теоретични концепции, които служат за отправна точка при избора на методите и реализирането на последващия терен. Споделям мнението, че един общовалиден теоретичен модел не би могъл да съществува. Големите теоретични модели и типови конструкции са ценни, когато предлагат определени критерии като отправна точка за конкретно проучване. Те обаче, от своя страна, се нуждаят от помощта на детайлна работа и анализ на микро ниво в допълнение. Изследванията почиват върху своя социален контекст, а всеки етап от историческото развитие се радва на нови, разнообразни идеи. Трудно може да се прецени колко ще трае животът на *модерните* теории и термини, но събраният с тяхна помощ емпиричен материал има потенциала да остане изворова база за бъдещите изследователи. Съобразно двете

тематични полета следва теорията да подкрепя проучването, а не резултатът от проучването да обезпечава теорията.

Анелия Касабова привежда пример, в който теоретичната изходна основа задава посоката в изследване на семейните структури в едно българско планинско село, в което тя търси *прочетения* в литературата доминиращ модел с патрилинеарен и патрилокален характер в българската народна култура от края на XIX и началото на XX век (Касабова 2013: 15 –16). По отношение на втория маркиран казус, а именно – пренастищането, то в специализираната литература се отчита прекомерният стремеж към теоретизиране и създаване на различни теоретични концепции, които могат да изиграят негативна роля върху хуманитарните науки (Марушиакова и Попов 2013: 22). В конкретния случай авторите коментират по-голямата трудност, с която се сблъскват младите автори при подбора на стойностна литература по темата за миграциите, предвид необозримото ѝ количество. В допълнение констатират, че практиката конкретни проучвания да бъдат подчинени само на една нова теория ги обезсмисля. Световният доклад за миграциите обръща внимание на същите проблеми в четвъртата си глава (World Migration Report 2018: 95).⁷ Увеличаването на изследванията и респективно на гледните точки води до изумителна сложност при опитите за обяснение на явлението (Pătru 2018: 16). Някои изследователи определят състоянието на миграционните изследвания като теоретична безизходица (Goeke 2007: 179-198).

Темата за семейството и родството е традиционно присъща за етнологията и антропологията. През последните години се наблюдава завръщане към тази изследователска теория както в западната, така и в българската наука в опит за преосмисляне на богатата теоретична традиция в контекста на променените социокултурни реалности в началото на новия век (Вуков 2013: 293). Теориите се градят около *биологичното* или *социалното* значение на родството. Демографско-антропологичното направление в изследването на семейството в България се развива най-вече след промените от 1989 г. (Kassabova-Dintcheva 2002: 229). Независимо от временния спад в проучванията в края на XX век, стратегическото изграждане на родствените отношения стои в основата на *новото родство*, което противно на

⁷ Коментират се информационното претоварване и така наречените „бяла“ и „сива“ литература. Направен е преглед на някои значими изследвания и анализи по темата за миграциите. Бях забелязала информационното претоварване още преди окончателния си избор и на тема, а трудностите при подбор на стойностна литература вече стояха в съзнанието ми като формулиран проблем. Всъщност тази беше причината да се колебая при добавянето на миграциите към основното изследователско търсене – семейството. Като мои пътеводители в теорията от българските автори бих могла да посоча двама – Анна Кръстева и Ивайло Марков.

очакванията на теориите за модернизацията, не губи своята стойност (Барова 2013: 335).

Налице са нови тенденции в осмислянето на тази проблематика. Един от съвременните дебати е свързан с валидирането на социобиологичния подход и неговото приложение в комплексни и диференцирани общества (Касабова 2013; Хеди 2013). Анелия Касабова смята, че трудно може да се говори за демодирването на темата за родството, защото историческите, етноложките, антроположките и социологическите изследвания се развиват последователно и водещ в България през втората половина на XX век остава историческият материализъм (Касабова 2013: 507 – 509). Авторката продължава с критика към еволюционизма, който изгражда образа на *етнографски/природонаучен музей* на извъневропейското и европейското, славянско пространство и тематизира скритите йерархии в науката.

Различните науки, занимаващи се с миграции, допринасят за постигането на максимални научни приноси и по-пълнокръвна картина на разглежданите процеси (Brettell, Hollifield 2008: 118 – 137). Методите на етнологията за изследването на семейството в друг културен контекст и на семейството като категория в миграционните изследвания имат потенциала да предложат интересни гледни точки на микро ниво. Ивайло Марков разглежда популярните миграционни теории в изследване на миграциите на албанците от Република Македония (Марков 2015: 77).⁸ Авторът смята, че практически всяка една теория изиграва определена роля за обяснение на миграционните процеси сред тях.⁹ В настоящото изследване две взимат превес – *миграцията като семейна стратегия за осигуряване на средства и препитание и транснационалната перспектива*. Семейството в другоезична и другоетнична среда внася допълнителен и интересен акцент върху разбирането на миграциите. Въвеждането му като единица за анализ е една от силните страни на *новата икономика на миграциите* (Кръстева 2014: 113). Теорията за семейната стратегия води началото си от 70-те години на XX век. В пресичащите изследователските си територии семейни и миграционни изследвания се говори за *феномен на международна и межкултурна миграция на брака*, касаещ се до смесените бракове (Lauser 2005: 273-292). Възможна грешка при нейното прилагане би бил опитът семейството да се разглежда като

⁸ Към настоящия момент – Северна Македония.

⁹ Тезата му се базира на критичен преглед на неокласическата миграционна теория, теорията за привличащите и отблъскващите фактори, теорията за двойния пазар на труда, теорията за зависимостта на натрупващата се причинност, теорията за световната система, новата икономика на трудовата миграция, миграцията като семейна стратегия за осигуряване на средства за препитание, теорията за миграционните системи, теорията за миграционните мрежи и транснационалната теория.

цялостна единица, без да се отчитат индивидуалните гледни точки на отделните членове. Другата, условно казано, *тържествуваща* концепция днес е тази на транснационализма (Кръстева 2014; Марков 2015; Blanc, Basch and Glick Schiller 1995; Glick-Schiller and Levitt 2004; Glick-Schiller 2010; Vertovec 2011). В по-новите изследвания на тази тематика се наблюдава критика към *методологическия национализъм*, който се изразява в голяма степен в приравняването на обществата само до техните национални граници. В специализираната литература са налични стремежи към преодоляване на противопоставянето между *националните култури*, мислени като статични и хомогенни, и тези, които мигрантите носят със себе си и създават при съприкосновението си с *културата-домакин*. В духа на критиката срещу методологическия национализъм *вместо транснационалност е предложен терминът трансгранична мобилност* (Нициакоc 2013: 136).

В новите миграционни изследвания държавите условно се делят на приемащи и изпращащи. Обикновено акцентът пада върху културните промени в приемащите и финансовите постъпления при изпращащите (White 2018). Вероятно културните трансформации в изпращащите са не по-малко интересни. Освен най-видимите на повърхността демографски промени, настъпващи при активна миграция по посока извън националните граници, може да са се предположи, че една част от изпращащите страни ще станат желана дестинация за мигранти и от други страни.

В обобщение – транснационалната парадигма е насочена към сложните връзки, които мигрантите създават както с мястото, където работят и живеят, така и с това, от което произхождат (Марков 2015: 60). Теорията води със себе си и термина трансмигранти, отнасящ се до хората, които живеят някъде между два или повече културни модела. Транснационализмът е свързан с процесуалност и прекосяване на националните граници (Лулева 2012: 6). Хората не са статични, не са локализирани, не са обвързани само с едно конкретно място, а живеят отвъд границите и същевременно – над тях. Тази теория в голяма степен помирява в себе си концепцията за две родини – „с две родини, с две култури, с два езика“ (Матанова 2016) или „да живееш там, да сънуваш тук“ (Карамихова 2003). В предложеното изследване тя има преимуществено значение, тъй като отчита както различните форми на миграцията днес, така и нейния същностно променящ се характер.

По отношение на сравнителните изследвания някои по-обща съждения могат да бъдат изведени от теоретичните модели на Хеерт Хофстеде и Пол Пидърсън (Хофстеде 1991; Хофстеде, Пидърсън 2003). Те са съсредоточени върху проблемите и

недоразуменията в общуването на хора, носители на различни култури, не само в смисъла на вербална комуникация. Работата на Хофстеде може да бъде определена като изследване на културните различия и межкултурното съприкосновение. В сравнителните изследвания се взимат предвид по-скоро разликите, в опит да бъдат обяснени.

Етнологичният терен сред малки и пораснали деца по темата за възпитанието в друга културна среда попада в обсега на така наречената *антропология на възпитанието*. Един от първите изследователи в тази научна област е Кристоф Вулф (Wulf 2001). Съвременната историко-педагогическа антропология има важно значение и за възпитателните и образователни теории.

Терминологичен фокус

Домакинство

Oikos – гръцкият термин за *дом* и *домакинство* – е коренът, от който произхождат икономиката и екологията (Gudeman, Whitten 1982: 223 – 224). И двата термина обозначават системи за управление на човека, но ако икономиката се отнася за организация на човешките отношения в аспекта на богатството, то екологията обозначава човешките взаимоотношения с природата. Тази взаимовръзка е направена в зората на икономическата и екологичната антропология, появили се в допълнение на културната антропология. *Домът, домакинството, мястото за живеене, обиталището* е колкото веществено, физически съществуващо, толкова и културно съградено. То също подлежи на самостоятелно изследователско внимание в контекста на семейството като един вид негова териториална обособеност и материално измерение на организацията на бита.

Диаспора/дисперсия

Според начина на заселване и формиране могат да се различат три основни типа, битувачи в друга културна среда – *анклав, диаспора* и *дисперсия* (Антова 2007: 12 – 13; Пенчев 2017: 17). Последните два непременно са в резултат от миграция. Концепцията за *диаспора* има дълга история в хуманитарните и социални науки (Лулева 2012: 2 – 5). Авторката разглежда някои от първите дефиниции на термина и дискусиите около него в контекста на бесарабските българи. Първоначално, най-общо казано, под това понятие се разбира население, което не живее на територията на родината си, но поддържа спомена за нея и има някаква споделена култура/памет и т.н. С времето

диаспора започва да се използва и за групи на трудови мигранти, които запазват връзка с родината си. Терминът постепенно се развива и става нарицателно за всяка разселена популация. В началото на настоящия век някои автори заговарят за разнообразни, за *различни видове модерни диаспори* (Fouron 2004: 461 – 463). Най-забележимите различия са видни на ниво установяване и поддържане на групови взаимоотношения, а следователно – и в начина на конструиране на групова и индивидуална идентичност (Антова 2007: 18). Базово уточнение е, че съдържанието на понятието *диаспора* е нееднозначно и събирателно. Българското присъствие във Виена е с по-скоро дисперсен характер. Миграцията не е териториално обособена, а общностните маркери не са характерни за всички. Връзките с България най-често са живи/жизнени, но те не се поддържат непременно с цел завръщане в родината.

Имигранти/емигранти

Националните държави трябва да се изправят пред действителността на етническият плурализъм (Castles and Miller 1993: 272). Това съждение е било валидно още в началото на времевата рамка на предложеното изследване по отношение на *националната държава* и засилването на миграционните процеси в световен план. Културната и етническа диверсификация е била видна и тогава. Днес държавата и законът са тези, които разграничават бинарните опозиции *имиграция* и *емиграция*, *вътрешно разселени лица* и *бежанци* или *чужденец* и *емигрант* и т.н. (Кръстева 2014: 30 – 35).¹⁰ Според авторката *имиграция* и *емиграция* са примери на постмодерната епистемологична перспектива, където едно и също явление се назовава и разглежда различно, в зависимост от позицията, от която го наблюдаваме (в случая – на държавата). По тази причина подобни понятия се избягват в текста. *Емигрант* и *емиграция* са използвани само като цитати на други изследвания. Най-честа употреба имат *българи/български семейства* във Виена или Австрия. Австрийската държава не приема двойното гражданство, а и не всички събеседници притежават австрийско. Статутът им няма пряко отношение към предложеното изследване и се коментира периферно. *Виенски българи* се използва метафорично.

¹⁰ Авторката разглежда и други дискуссионни опозиции като потоци – масиви; постоянна миграция – временна миграция; икономическа миграция – политическа миграция; доброволна миграция – принудителна миграция; легална миграция – нерегулярна миграция; трудова миграция – нетрудова миграция; нискоквалифицирана ръка – висококвалифицирана ръка; мигранти – завърнали се (Кръстева 2014: 30-38).

В специализираната литература не съществува единна дефиниция за семейство. В дисертацията е застъпена тезата, че семейството *като социална обособена и исторически изменяща се форма на възпроизвеждане на човешкия род в биологичен и социален аспект* (Спасовска 2008: 8) в съвремеността съществува в многообразие от форми. Динамиката в развитието на семейните форми поражда необходимост от документирание и анализ с методите на различни научни дисциплини и направления. В предложеното изследване *бракът*, чиято дефиниция също остава нееднозначна, се разглежда като институциализиране на определена семейна форма. Прегледът на изследванията по темата и анализът на теренния материал свидетелстват, че липсата на юридически и църковен брак не се интерпретира като индикация за криза в съществуването и развитието на днешното българско семейство.

Изследванията на семейството

Първите проучвания и теоретични разработки върху проблемите на родството и семейството се свързват с имената на Люис Х. Морган, Алфред Р. Радклиф-Браун, Едуард Евънс-Причард, Клод Леви Строс и Едуард Лийч.

От средата на XX век един от водещите в тази област изследователи е Джек Гуди. Той е представител на структурно-функционалното направление в британската антропология, но по-късните му публикации от 70-те години на XX век свидетелстват за интердисциплинарен и синтетичен подход, който не може да бъде определен еднозначно (Вуков 2004: 101 – 111). Теоретичните му разработки са базирани на теренна работа в Европа, Азия и Африка. Неговите научни интереси по проблемите на родството – са родствените системи и терминология, семейството, икономическата размяна и икономическите стратегии, свързани с обособяването на родовите структури, стратегиите за наследяване, брака, брачните забрани, съпругеските отношения и ролята на жените. Една от основните му тези се отнася до влиянието на църквата върху европейския модел на брак и родството от времето на Ранното средновековие. Въпреки че тезите му са подложени на критики, той има безспорен принос в проучванията на европейското семейство. Със сравнителните исторически изследвания на домакинството и семейството и демографски такива се свързва името и на Питър Ласлет, който успява да докаже, че домакинствата в прединдустриалното английско общество са били сравнително малочислени.

По тази тема богато етнографско наследство ни оставят Стефан Бобчев, Никола Начов, Димитър Маринов, Мария Тодорова, Райна Пешева, Иваницка Георгиева и Стоян Генчев. По-съвременни изследвания са тези на Люба Макавеева, Лиляна Спасовска, Радост Иванова, Мария Николова, Маргарита Карамихова, Милена Беновска-Събкова, Ана Лулева, Еля Цанева, Петко Христов, Михаил Груев, Ина Пачаманова и др. Анелия Касабова изследва проучванията върху семейните форми и структури в България от периода на Възраждането до наши дни. Улф Брунбауер представя изследователската гледна точка към българското семейство през социализма *отвън*. Смесените бракове са изследвани от Светлана Антова, Таня Матанова, Десислава Пилева и други.

В исторически план първите изследвания на родството и семейството съвпадат с процеса на изграждане на национална идентичност – обстоятелство, което ги натоварва с определен заряд (Kassabova-Dintcheva 2002). Търсенето на старина, на историческите български корени, на изконните български добродетели се превръща в естествен устрем на възрожденската интелигенция. Ресурсите на миналото придават необходимото усещане за собствена значимост и са мощни обезпечители на националната идентичност. Такива са настроенятия в обществения и научен дебат в общоевропейски контекст и именно те стават причина за извеждането на представата за задругата. Разочарованието от невъзможността за решаване на българския национален въпрос, както и от загубата във войните в началото на XX век отвеждат към нов поглед назад – устремен към възрожденските идеали и към онова, което се схваща като традиционно. С развитието на модерната държава и нейните институции през миналия век на преден план се извеждат редица институционални проекции на родството, които остават извън периметъра на семейството и рода (Вуков 2013: 421). След като в годините на социализма опитът семейните функции да бъдат прехвърлени на обществото се проваля, задругата отново се оказва подходяща за обществените и политически цели в апелите за повече деца в семейството например, или за изграждането на обща славянска идентичност.

Прегледът на специализираната литература по семейната и родствена проблематика свидетелства за богата емпирична и теоретична база, от чиято отправна точка могат да изхождат съвременните изследователи. Проучвани са семейната обредност, брачното и семейно поведение, различните семейни форми, брачни модели, междугенерационни отношения, видове родство и обвързаните с тях социокултурни и социално-икономически контексти. Регистриран е изследователски интерес и по

проблемите на детството – отглеждане и възпитаване на деца в различни времеви периоди и условия. Положението и ролята на жената също не остават периферни за семейните изследвания. Наличен е значителен брой проучвания върху семействата на различните етноконфесионални общности у нас. Тематизират се и проблеми като семейното насилие. Разнообразието от теми и динамиката на развитие на семейните отношения на границата между XX и XXI век се явяват жизнено утвърждаващи фактори за проучвания върху изследваната проблематика и в бъдеще. Като допълнителна апологема на задълбочаване на изследователските усилия в такава посока може да се приведе и практическата обвързаност на темата за семейството с голям брой други етнологични направления – всекидневна култура, празничност, миграции и др.

Миграционни изследвания

Темата за миграциите в българската наука си проправя път най-вече след цялостните политически, социални и икономически трансформации след 1989 г. Броят на българите, които решават да потърсят по-добри перспективи, реализация и препитание извън пределите на родината бележи ръст, респективно броят на изследванията, насочени към тях – също. Предпочитани дестинации са близки и подалечни страни както в Европа, така и извън нея.

Спектърът от проучваните теми е богат и многопластов – засяга факторите, които влияят върху идентичността на българите след миграцията, процеса на адаптация, социокултурните промени, общностния живот (където е наличен), поддържане на междугенерационните отношения и контактите с България, лингвистичните промени, всекидневие, празничност и др. Многообразието от изследователски търсения почива върху различни теоретични концепции и повдига нови въпроси пред изследователите на миграциите. Динамиката на миграционните процеси изисква постоянно прецизиране на методите на проучване.

История на българите в днешна Австрия

Историята на българите в днешна Австрия е разказвана неведнъж, но тя е естествена отправна точка за подобно изследване. Тяхното заселване на територията на съвременната австрийска държава е дълго протичащ исторически процес, чието начало

следва да се търси във времето на Хабсбургската империя. Понякога като бежанци от тегобите в Османската държава, друг път като войници в австрийската армия, католически и православни свещеници, търговци и занаятчии, много българи потеглят към земите, управлявани в онова време от австрийските власти. Именно тези, заселили се след Чипровското въстание, Димитър Драндийски нарича първите предвестници на българската общност в хабсбургските владения (Драндийски 2015: 28). Макар да съществуват от по-рано, контактите между империята и Балканите стават по-интензивни и важни в периода на Българското възраждане. В началото на XVIII век износът на български стоки към Средна Европа се засилва, а вследствие на организирането на редови речен и морски транспорт, който свързва средноевропейските земи с тези на Долен Дунав, Черно и Средиземно море през XIX век, икономическите връзки получават нов тласък (Драндийски 2015: 3).¹¹ Търговията никога не е просто обмен на стоки и услуги, тъкмо обратното – тя разгръща културните диалози на всички равнища и тя самата бива пренос на културата. Постепенно значението на крайдунавските градове започва да нараства, а те от своя страна се превръщат в първите места, в които навлизат чуждоземни, европейски, модерни за времето си културни влияния.

Една от широките пътеки към австрийските земи е трасирана от старите български градинари. Те представляват не само ключов сегмент от стопанските и търговските отношения между българските и централноевропейските земи, но са и едни от първите трайно установили се в Средна Европа българи. Споменът за тях е жив и днес.¹² Градинарството от края на XIX век е определяно като най-значимото стопанско постижение (Пенчев 2017: 88), а българският градинарски „поход“ – като своеобразен културен феномен в средноевропейските общества (Vockova 2006: 115).

Друга причина за движение към австрийската империя е нуждата от образование. Постепенно тя се превръща в естествен устрем на български ученици и студенти към средните и висшите учебни заведения на нейната територия още от началото на XIX век, както и към тези в Русия, на Балканите и в Западна Европа (Пенчев 2017: 107). Още от възрожденско време образованието се очертава като

¹¹ В книгата си „Виена и българите. Из историята на българската общност в Австрия (1700 – 2000)“ Димитър Драндийски проследява търговските и културни връзки между българите, Австрия и, респективно, Виена. Авторът дава информация за учредяването на българските институции, за техния характер, цели и функции, както и за българските студенти – поименно и по специалности в различните периоди. В голяма степен става дума за приноса на живеещи във Виена българи за развитието на културното и просветно дело в България. Същевременно хронологичният разказ дава възможност да бъдат очертани основните периоди на миграции към Австрия и най-вече – към Виена.

¹² Българското градинарско дружество е основано през 1936 г. (Драндийски 2015: 175).

основна ценност за българите, съответно – и като мотив за миграция. Проблемът за студентската мобилност в различни посоки е от решаващо значение за осмислянето на характера на управляващите, културни и делови елити както в миналото, така и днес.

Предвид стратегическите интереси на империята в Европейския Югоизток, съвсем видното ѝ присъствие в живота на млада България след Освобождението е разбираемо. Отношенията между България и Австро-Унгария са многопластови. Те са предопределени от интересите на двете държави, движещи се между унисона и отявленото несъответствие (Прешленова 2018: 7-30). Без съмнение империята изиграва важна роля за формирането на българската интелигенция и за развитието на новоосвободена България. Нейната историческа свързаност с Балканите като цяло, изразена в интересите ѝ на полуострова, в политическото, икономическото и културно влияние, както и в общуването между народите, е една от основните причини изследването да се спре на Австрия. Културният обмен на всестранны равнища през едни от най-градивните периоди в българската история, а именно – тези на Възраждането и Новата българска история, оказва влияние и до днес. В това отношение градивен принос имат не само българите, получили висшето си образование в австрийски учебни заведения и решили да се завърнат в родните си места; не само тези, които помагат със средства или с културно-просветна дейност, бидейки там, но и много австрийски, впоследствие австро-унгарски, поданици, избрали да живеят по българските земи.

Румяна Прешленова изследва българските студенти като обект на балканската образователна политика на Австро-Унгария в периода от Освобождението до края на Първата световна война (Прешленова 2018: 8). От етноложка гледна точка особено ценно в изследването е разширеното тълкуване на понятието „български студенти“, в което се включват както българите от Княжество България/Царство България и Източна Румелия до съществуването ѝ, така и българите, останали на територията на Османската империя; тези от Бесарабия и тези от колониите в Австро-Унгария и Румъния (Прешленова 2018: 12).

Разпадането на Австро-Унгария след края на Първата световна война и създаването на новата Австрийска република не повлиява негативно върху търговските и културни връзки, нито върху авторитета на Виена и на останалите университетски центрове като Грац, Залцбург и Инсбруг (Драндийски 2015: 168-178). Тъкмо обратното – периодът между двете световни войни остава време на сътрудничество в областта на образованието и културата между България и Австрия (Пенчев 2017: 109). Това е и

времето, в което въпреки приетия през 1918 година Закон за защита на местното производство в Австрия, броят на българските градинари нараства чувствително (Пенчев 2017: 95).

Военният период не е представен задълбочено, тъй като българската общност не е особено активна –естествено обстоятелство, предвид войната (Драндийски 2015: 193). Нашите градинари обаче работят усърдно и по това време. След дълъг период на активни икономически, социални и културни връзки, след две световни войни, в които двете държави участват като съюзнички, историческите превратности след края на Втората световна война ги разделят. Напливът на българи към Австрия се увеличава по политически причини, но броят на българските студенти чувствително намалява.¹³

ВТОРА ГЛАВА

Първите стъпки на терен бяха извървени във Виена. При второто ми посещение през февруари 2018 г. още на летището жената на информационното гише се оказва българка. Бях запазила апартамент преди да тръгна и при предварителните разговори с наемодателя останах с впечатление, че е австриец. Още с влизането във входа на жилищната сграда чух на развален български „Добре дошли!“. Радушно ме посрещнаха собственикът на апартамента – в действителност австриец, и бременната му съпруга – българка. Тези две срещи в първите часове след пристигането ме обнадеждиха за откриването на участници в изследването и затвърдиха представата за големия брой наши сънародници в австрийската столица. Така моята първа събеседничка, която записах моментално, ми даде посока на търсене към една от групите по народни танци – *Китка*, в която танцуваше. Първоначалното впечатление – че едва ли не събеседниците ще ме откриват сами – се оказа измамно. Всъщност откликването на поканата за интервю далеч не беше масова практика, предвид забързания начин на живот във Виена. Някои от интервютата са уговоряни буквално с години и се осъществиха много по-късно при прибиранията за летните отпуски. Натовареният работен график едва ли е единствената причина. Темите за семейството, семейния живот и битуването извън граница са деликатни, лични и интимни, а споделянето на

¹³ Тук е мястото да се отбележи, че в настоящата историческа справка не разглеждам подробно всички предложени периодизации на миграционните вълни, защото те са създадени спрямо критериите, които различните изследователи намират за водещи мотиви за миграция и почиват на много по-широк исторически контекст. Очертаните периоди имат и вътрешни такива. Не тематизирам и политическата активност на българите отвъд граница, тъй като я намирам за периферна на изследването.

житейска история с почти непознат в началото човек е предизвикателство, на което не всеки би се отдал. Пишех на случайни хора в групите на българите в Австрия в социалните мрежи, използвах контактите си с мои бивши ученици, които живеят там, търсех *познати на познатите, приятели на приятелите* и в крайна сметка стигнах до събеседниците си. С времето започнах да попълвам колекцията от разнообразни житейски истории и анализът като нарочен процес се отключи. Бременността на първата жена, от която взех интервю, беше удобен повод бързо да насоча разговора към семейството, но не при всички имах така удобни обстоятелства. Обикновено разговорът започваше с темата за България и миграцията.

Във Втора глава са засегнати *заминаването, мотиви за миграция, първите трудности, бракът, безбрачните съюзи, сватбата като част от семейната обредност, някои специфики на възпитанието в друга културна среда, езикът като етнокултурен фактор във възпитанието на децата, младите майки, „австрийското възпитание“, преживяванията на децата на училищна територия във Виена, именуването, полови роли и полов ред.*

Изводи от Втора глава

Миграцията може да се разглежда като семейна стратегия за по-успешна житейска и професионална реализация, а семейството – и особено децата в него – е в основата на мотивацията за живот извън граница. Членовете на семейството са носители на своите индивидуални потребности и стремежи, но благосъстоянието на цялото е водещ приоритет. Материалите разказват десетки житейски истории, в които решенията са аргументирани със *„заради децата“*, *„заради семейството“*. Близките роднини са посочвани и като причина за потенциално завръщане в страната. Наблюденията ми на някои от семействата в миграция ми дават основание да предположа, че животът в друга културна среда ги прави по-устойчиви и сплотени.

Сравнителният анализ показва, че семейните форми като: брачно съжителство, партньорство на семейни начала, нуклеарни пълни и непълни семейства и детероден модел не се влияят пряко от акта на миграция. Животът в друга културна среда, в случая – австрийската, не изменя функциите на семейството, но разполага изпълнението им в по-различни условия. Те, от своя страна, водят до същностни изменения в междугенерационните взаимоотношения и задължения в семейството. Като по-съществена се откроява размяната на ролите между деца и родители в

случаите, в които австрийската култура и език са по-усвоени от по-малките членове в семейството. Възпитанието в друга културна среда може да се окаже като специфично и неговият процес се влияе от много по-широк спектър фактори в сравнение с възпитанието в позната културна среда. Отглеждането на децата в транснационални условия води до овладяването на най-малко два културни модела. Степента, в която ще припознават двете култури и съотношението между тях, е непредвидима за родителите.

Акът на миграция влияе на родствените отношения и води до изменения в естеството на междугенерационната подкрепа, но такава промяна се наблюдава и при семействата в София. Тя е обусловена от комплексни фактори, а част от обясненията могат да се търсят във все по-активния живот на хората на средна и предпензионна възраст. Липсата на междугенерационна подкрепа при семействата във Виена се мисли като предпочитана и положителна опция за по-самостоятелното справяне с житейските ситуации. В тези случаи се изтъкват предимствата на възпитанието на децата от по-млади родители и учители. Липсата на бабата се извежда дори като предпоставка за една предполагаема потенциална самостоятелност на децата.

Моделите на поведение, начините на възпитание, взаимоотношенията в семействата често повтарят модела на семейството, от което произхождат членовете. На подсъзнателно ниво те се усвояват и преповтарят – следователно може да се каже, че в голяма степен предопределят семейното поведение. Дори в случаите, когато целенасочено се избягват определени действия и норми, те отново обезпечават поведението на отделните членове. Най-често се избягват възпитателни мерки, от които са страдали самите родители. Това обстоятелство вероятно може да се обясни с чисто поколенчески специфики в начина на възпитание. В много от семействата днес се предпочита по-либерално отношение към децата в сравнение със строгостта и реда, с които изтъкват, че са възпитавани самите събеседници.

При по-голямата част от участниците в проучването се забелязва разлика между мъжкия и женския модел на миграция – доколкото водещи в решението са мъжете, а жените ги следват. Изводът не важи за двойките, които се запознават във Виена, но при всички останали това обстоятелство е налично. Всички, които са мигрирали през последните няколко години, и особено тези, които са избрали Австрия като образователна дестинация, са с много по-осезаема нагласа за мобилност и не градят планове в конкретно населено място. За тях е характерна ситуацията, в която живеят в една държава, работят в друга и се прибират често в България. Не може да се каже, че

не градят определени стратегии и че нямат планове в по-общ смисъл, но миграцията не е травматична и решенето за нея се взима лесно. В голяма степен житейските им истории могат да бъдат обяснени чрез модерните транснационални теории за живот отвъд и над границите и за поддържането на връзки с най-малко две култури на различни места. Връзките с културата на произход са живи и повечето пъти не свидетелстват за стремеж към завръщане. Същевременно потопяването в приемащата култура, адаптацията, културното взаимодействие също невинаги категорично доказват план за трайно установяване.

Друг съществен извод е, че при изследванията на семейството е необходим анализ на житейските разкази на отделните членове. Историите не се припокриват плътно и често индивидуални решения се представят като общи. Концепциите и семейните стратегии се градят колективно, но винаги има водеща страна. Най-ярки примери са: неучастието на децата в решението за миграция, обстоятелството, че актът на миграция по-често е инициатива на мъжа и неединодушен избор за именуване на децата в семействата. На терен се срещат истории, в които единият родител не е имал никакво право на глас по темата. Въпреки че в изследването се отдава преимуществено значение на анализ, мислен и осъществен в рамките на семейството, е застъпено и убеждението, че индивидуалната гледна точка на всеки от членовете, личните емоции, настроения, нагласи и потребности са особено важни.

Семейните отношения днес са по-либерални от всякога – както между родителите и техните деца, така и между партньорите. Мъжете и жените имат все по-голяма възможност за лична реализация и себеизява извън дома. Членовете на семейството като своеобразни актьори в социума водят все по-активен самостоятелен живот. Казаното важи с особена сила за големите градове, предлагащи добри перспективи за професионално израстване, развлечения, културен живот и разнообразни социални контакти. Новите средства за комуникация на практика поддържат голяма част от хората в непрестанна свързаност с другите. Социалният натиск и неодобрение към членовете на разпадащите се семейства постепенно разхлабват хватката си и отстъпват място на разбиране и дори на известен толеранс. Същевременно взаимните изискванията между партньорите нарастват. В съвременните условия съхраняването на връзката между тях е по-трудно начинание. Осигуряването на стабилност и сигурност в семеен план – също.

ТРЕТА ГЛАВА

Трета глава засяга теми като *всекидневна култура, езикът като етнокултурен маркер при възрастните, общностен живот, развлечения и социален живот, храна, култура на хранене, алкохол, дома, фолклора в съвременността и празниците.*

Изводи от Трета глава

Всекидневието на българските семейства в София и Виена не се различава драстично. Немският език за българите в Австрия е не само средство за общуване, а и ключ към успешното приобщаване към австрийската култура. Освен като работен език, той има първостепенна важност и в ежедневните контакти с местни, в изграждането на социалния кръг и приятелски взаимоотношения, в различните видове забавления и прекарване на свободното време. Факторите, които влияят върху овладяването на езика, са: житейският етап, на който е осъществено времето на миграция, неговата сложност и капсулирането/изолацията в някаква изцяло българска или балканска среда.

Важен акцент във връзка с езика е наличието или липсата на достъп до австрийските медии – респективно телевизията, които в голяма степен влияят на възприятията на всекидневния живот в австрийската столица и в България. Събеседниците, които използват преди всичко български медии, остават в много по-голяма степен информирани за живота у нас, отколкото за ситуацията в приемащата страна. На пръв поглед маловажна, телевизията всъщност играе силна роля във формирането на определени стереотипни представи. Тя остава връзка с България и ежедневно сугестира някои от участниците в проучването. В известна степен отговаря и на потребностите за слушане на българска реч и съприкосновение с нея.

Участието в общностния живот във Виена е доброволен избор на отделния човек и то не се влияе пряко от степента на приобщаване към австрийската култура и общество. Такава потребност имат както българи, затворени предимно в български социален кръг, така и успешно реализирани хора, които взаимодействат успешно с приемащата среда и често контактуват с местните и с хора от всякакви националности. Общностният живот е най-активен и плътен около големите християнски и български празници. Функциите и ролята на българските институции в Австрия са отчетени в специализираната литература. Подобно на българите в Словакия, актът на миграция при българите във Виена е индивидуален, а той сам по себе си допринася за

дисперсивен характер на групите, общността и отделните личности (Антова 2007: 179). Въпреки че не са териториално обособени, част от тях общуват и взаимодействат често в българска среда. Една от най-важните специфики на българското присъствие във Виена е, че става все по-разнообразно като социален и образователен статус на българите на австрийска земя.

Специфична и сравнително нова форма на общностен живот е налична в социалните мрежи, в които се обособяват своеобразни виртуални общности, чиито функции и специфики дават ценни нюанси към цялостното изследване на българите извън граница и конкретно в случая на българите в Австрия. Прегледът показва, че групите във Фейсбук функционират най-успешно с потенциала си да решават битови казуси. Едно регулярно следене хвърля светлина върху голяма част от проблемите, пред които са изправени сънародниците в приемащата държава. По-слаба ефективност имат в призивите за различни културни събития. Разнообразният профил на участниците в тях репрезентира все по-голямото разнообразие от българско присъствие в австрийската столица и държавата като цяло. Както групите на българите в Австрия, така и фейсбук профилите на голяма част от участниците в проучването могат да бъдат разглеждани като виртуален етнографски терен, имащ потенциала да даде интересни перспективи към живота им, за които рядко става дума в житейските разкази.

Начинът на забавление и прекарване на свободното време на семействата в София и Виена е сходен. Културата на излизане по обществени заведения е по-жива в София. Факторите, които влияят на това обстоятелство, са по-високият стандарт в австрийската столица – от една страна, но и благоразположението на участниците в проучването, от друга. Посещаването на заведения в България понякога може да бъде окачествено като културна норма с дълбоки традиции. В *ресторантската и кафеджийска култура* у нас има осезаем елемент на престиж. Повечето българи – както тези, живеещи в София, така и тези на австрийска земя определят нощния живот у нас като по-жив, по-динамичен, по-добър.

В контекста на забавленията и прекарването на свободното време изкрystalизира и друг по-скрит проблем, който има пряко отношение към встъпването в партньорски отношения от семеен тип и създаването на семейства. Много млади хора остават анонимизирани в големия град и изпитват съществени затруднения в намирането на подходящ партньор. Понякога е наличен стремеж към целенасочено търсене на алтернативни хобита, групи по интереси – танци, йога, фитнес и др. – за осигуряването на нови запознанства и изграждането на определени социални кръгове.

Забързаният начин на живот в двете столици, подобно на живота в който и да е голям град, често минава в следване на висше образование, самоусъвършенстване, повишаване на квалификацията и трескаво преследване на кариера. В пренаселените градове, обитавани от милиони хора, отделната личност остава в непосредствена близост до хиляди други, а същевременно – безкрайно отдалечена, самотна и непозната. Проблемът с анонимизираните млади хора в градовете не е от днес. Невъзможността да срещнеш подходящ партньор е отчетена като една от водещите причини за безбрачие у нас през втората половина на миналия век. Ако в традицията и в условията на модерната епоха този проблем се е решавал относително лесно с помощта на рода и микросоциума, то в съвременността тази задача е въпрос на личен избор и отговорност.

Темата за храната и храненето се провокира лесно сред българите извън граница. Храната се явява устойчив етномаркер, имащ потенциала да разкаже ценна информация за себеусещането на българите във Виена. Общото впечатление е, че австрийската кулинарна култура повлиява в малка степен на менюто на сънародниците ни в Австрия. Кухнята в приемащата страна е определяна като тежка за българския вкус, макар някои специалитети да се радват на популярност.

Храната като жизненоважна субстанция е не по-малко значима за българските семейства в София. Хранителната култура на българите се влияе пряко от модата в храненето, в здравословния начин на живот и от мощните потоци на културна дифузия по отношение на хранителните продукти и техниките на приготвяне на храна между отделните национални кухни днес. Менюто все по-често може да бъде окачествено като интернационално и доста разнообразно. Въпреки че кулинарната култура обикновено е определяна като доста устойчива, впечатленията ми говорят, че днес както в София, така и във Виена се приготвя разнообразна кухня – българска, австрийска, италианска, китайска, индийска, испанска, перуанска и др.

С особена почит се ползва домашно приготвената храна, която на различни нива се асоциира със семейния уют и топлина, с детството, с рода и със семейната празничност. Това обстоятелство е лесно обяснимо с инвазията на *бързата храна*, *заведенията за бързо хранене* и „домашно приготвената“ *навън храна*. В големите градове домакините все по-често прибегват до готова храна, което превръща домашното в дефицит и особено желано. Въз основа на наблюденията си мога да заключа, че днес културата на хранене в големите градове е пряко повлияна от забързания начин на живот и динамиката на ежедневието като цяло. Броят и честотата

на дневните хранения зависят от възможностите и свободното време, с което разполагат събеседниците през деня. За почти всички в проучването здравословното хранене на техните деца е водещ приоритет.

Консумацията на алкохол – макар и масова, дори прекомерна за голяма част от българите, е умерена за участниците в изследването. Една част от тях се поддават на така нареченото *социално пиене*, а други се проявяват по-скоро като ценители на добрите питиета. Стресът в ежедневието се възприема от събеседниците като много по-опасен враг на здравето от алкохола.

Представата за важността на собствения дом е лесно доловима най-вече сред събеседниците, които разполагат с такъв или имат реална перспектива да го получат. За останалите в голяма степен са валидни компенсаторни механизми, чрез които се приписват позитиви и на жилището под наем. Сред тях най-видима е мобилната природа на живеещите извън граница, за които понякога постоянен пристан просто не съществува. При тях домът не е определен топос или конкретна локация, а пространствена обособеност на техните близки. Същевременно домът и жилището като изследователски категории могат да разкрият определен тип социални и семейни взаимоотношения. Те разказват за своите обитатели със същата сила, с която всеки друг културен елемент би могъл да разкаже. Домът е своеобразен малък космос на своите притежатели.

Макар масовизацията на фолклора да започва още със създаването на модерната държава (Папучиев 2012: 6), днес той е предпочитано забавление и масова култура за немалка част българи у нас и зад граница. Факторите, които влияят на неговата популяризация, са изключително разнообразни, дори понякога взаимно изключващи се – стремеж към забавление и модата за здравословен начин на живот, но и идеализация на миналото и желание за връщане към него, необходимост от усещане за общност в условията на глобализация и европейска интеграция. Живеем във време на изобретяване на традиции, които очакват своето изследователско документиране и анализ, защото това, което носи днешният ден, утре ще бъде старина. Проправила си път в съвременните условия, *иновиранията традиция се утвърждава в различен образ, който с времето започва да върви към своята традиционност* (Цанева 2013: 36). Съвременните фолклорни прояви както в танцовите групи и ансамбли, така и на фестивална територия се нуждаят от фолклористка, етнологка и антроположка перспектива. Ако съвременната българска фолклористика има потенциала да изследва и анализира състоянието на фолклора днес, то в полето на етнологията и

антропологията може да бъде открито неговото социокултурно значение. Намирам фолклорната реалност днес за изключително жива, динамична, бързо променяща се.

Изживяването на празника за българите у нас и тези извън граница се различава най-вече по културната дифузия, характерна за тези, които живеят в транснационални условия и в близко съприкосновение с австрийската култура. Взаимстването на елементи от приемащата култура цели приобщаване и осигуряване на комфорт на новото място. За виенските българи празникът изпълнява определени интегрални функции и представлява цялостна жива система на смесване на два или повече културни модела. Празничността поради своята многокомпонентност сама по себе си би могла да бъде тема на отделно, по-детайлно проучване.

В настоящата глава подбрах категориите за анализ: език, храна и хранителна култура, алкохол, дом и жилище, фолклор и празничност поради силните им знакови характеристики на устойчиви културни, етнодиференциращи и идентичностни маркери. Всеки един от тях обаче представлява самостоятелна изследователска *вселена*, която се нуждае от специално проучване. Детайлното разгръщане на всяка от разглежданите теми предполага отделен спектър въпроси и включено наблюдение. Въпреки липсата на възможност да бъдат изследвани в тяхната дълбочина и цялост като отделни етнологички и антроположички полета, включването им в изследването е от първостепенна значимост за мащабиране на живота на българските семейства в София и Виена. Всеки един от разглежданите компоненти дава ценни гледни точки за живота в големия град и взаимодействието с друга културна среда в условията на транснационализъм.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Четвърта глава се отнася до *етнокултурните стереотипи и всекидневната култура*. Текстът изразява стремеж актуалните представи на българите за живота у нас и зад граница да бъдат използвани в техния потенциал на изследователска категория.

Изводи от Четвърта глава

Икономическото, политическото и културно влияние на Виена върху България и респективно върху София е отчетено отдавна в историческите изследвания и по-слабо засегнато в етнологичките и антроположичките. Усилията са насочени предимно в

исторически, лингвистични и етнологички изследвания на българското присъствие в Средна Европа и по-конкретно – в Австрия (Драндийски 2015; Пенчев 2016; Пенчев 2017). Градски изследвания в полето на етнологията имат потенциала да предложат интересни гледни точки по предложената проблематика. Виена е прекрасно доказателство, че съвременните миграционни процеси не могат да се изследват по примера на класическите диаспори. Българите зад граница, разглеждани в сравнителен план с българите у нас, разширяват изследователската перспектива и добавят ценни нюанси към цялостната картина на живота на мигрантите и различните мигрантски общности и групи, чиито специфики са строго детерминирани от мястото, на което живеят. Оста София – Виена е предизвикателство за миграционните изследвания, касаещи връзката между Балканите и Централна Европа. Този път е извървяван многократно в исторически план, но днес чертае своите траектории в съвършено различни условия.

Изследванията на градското пространство в единството на образа на града, на цялостните перспективи, които предлага населеното място като: качество на живот, здравеопазване, сигурност, достъп до култура, взаимоотношения между обитателите на града и поведение в градска среда допринасят както за по-доброто осмисляне на живота на отделния човек в пълната социокултурна реалност, така и за влиянието на хората върху формирането на цялостния облик на градовете. Именно обитателите на София и Виена са онези, които съграждат културно двете европейски столици. Интердисциплинарният подход е особено полезен и в миграционните, и в градските изследвания, в които етнологията дава ценна емпирична база на микро ниво. Градският терен, от своя страна, крие своите специфични предизвикателства – най-вече поради забързания начин на живот на по-голямата част от обществото и отделната личност в него. Реализирането на теренни проучвания в градска среда е свързано с много *предварителни уговорки*, а часът, мястото на срещата между изследователя и неговите носители на познание са предварително уговорени (понякога и чрез посредник). Процесът на достигане до терена е по-нарочен в сравнение с изследване в малки населени места, в които животът тече на много по-бавни обороти и в които на всеки ъгъл може да се срещнат потенциални събеседници.

Представите на българите във Виена за живота в София и България понякога са базирани на лични преживявания и житейски опит от преживяванията в родината. Друг път обаче са плод на стереотипно мислене в резултат на косвено придобити впечатления, които невинаги помагат да бъдат окачествени като истинни. В случаите, в

които почти целият съзнателен живот на събеседниците е преминал далеч от България, възможностите им за съпоставка между изпращащата и приемащата страна са твърде ограничени. Те не са учили, не са работили и не са се докоснали до всекидневието в родината си, за да сравнят социокултурната среда в страната, от която произхождат, с тази, в която се заселват. От друга страна, анализът на теренните материали подсказва, че когато сравнението сред мигрантите спре, те вече се чувстват уютно в културата домакин и не изпитват потребност от него. Колкото по-дълго живеят в другата култура, толкова по-рядко се стига до съпоставяне с тази на произход. Това обаче не означава, че носталгичните чувства и потребността от общуване с други българи изчезват – степента, в която се проявяват, е различна и се влияе от комплексни фактори.

Представите могат да бъдат плод на паметта и в тези случаи споменът замества реалния досег с културата на произход в разнообразието ѝ от културни елементи. Спомените от своя страна бледи, отдалечени във времето и силно изменчиви по своя характер биха могли да изградят илюзорни представи за дома, а в по-общ план и за живота в родината. Те се променят, за да допълнят определен дефицит в съзнанието. Същевременно дистанцията на времето променя и гледната точка към минали ситуации, събития, решения – те придобиват различна конотация и механизми, които ги обезпечават, оправдават или осъждат.

Стереотипните представи на мигрантите, генерирани и възпроизвеждани в най-близката социокултурна среда, било то изцяло българска, балканска или полинационална, както и различните проявления на носталгия могат да разказват за техните приоритети, за техните цели и стремежи в културата домакин, за техните битови казуси и животи в по-цялостна перспектива. Стереотипите са част от градивото на философията за собствения им мигрантски бит. Често онова, което се мисли като дефицит от културата на произход, в житейските разкази се представя като положителна черта на новия живот, който устройват на новото място, а примерите в настоящата разработка са много.

Представите на българите, живеещи в София, за *чужбина* крият не по-малко стереотипи от различно естество. Те са в най-малко две категории. В първата става дума за представи, които идеализират живота извън граница – предимно на Запад, и по този начин обясняват решението за заминаването на техни близки. Понякога актът на миграция, особено в младежките години, не е подложен на критичен преглед, а е резултат от насърчаването на близки и познати и от общите нагласи в определени среди, каквито са например елитните езикови гимназии в страната. Позволявам си да ги

нарека отново стереотипни, защото те също в своята преобладаваща част не са базирани на реален личен опит. Учители и родители, получили висшето си образование в България, възпроизвеждат пред своите деца и ученици идеята за по-доброто образование навън. Младежи, които не са имали досег с български висши училища, възприемат безусловно лошата им репутация и *залагат на сигурното* – университети извън България. Впоследствие сравняват българските училища с университета в новата културна среда, въз основа на което заключават, че „там се учи повече“. Изключение правят студентите, които са избрали стриктно и целенасочено специалността, в която са най-подготвени, и с изненада установяват, че са имали досег с част от материала още в училище.

Във втората категория стереотипи на българите, които живеят в София, за *чужбина* са негативните – онези, които идеализират живота у нас и омаловажават част от битовите проблеми в името на комфорта в условията на позната културна среда. Сред тях най-често се открояват страховете от неприемане, от невъзможност за приобщаване към културата домакин, от негативно отношение на местните, от неудобството да общуваш на език, различен от майчиния или не дай си, Боже, да учиш на стари години *чужд език*. Силно стереотипно отношение към *непознатия друг* се откроява на най-малко две нива. От една страна, това е местният, който е *скучен, студен, неприемащ и нетолериращ българската другост*, а от друга – към прииждащите, опасни мигранти от далечни извъневропейски светове. Ако за първия се мисли във възходяща йерархия като за *по-горе поставен*, то вторите се схващат като *примитивни и изостанали неканени гости*, които нарушават реда в европейската култура, която по принцип не се възприема като хомогенна. Асоциацията с общите европейски ценности бива извикана на преден план, когато на хоризонта се появи *другоземец – имигрант*, който според общите представи идва, *за да се облагодетелства от развитите европейски държави*.

Стереотипното мислене е естествена човешка реакция и едва ли е необходимо неговото пълно преодоляване. Страхът и скептицизмът към другите поставят граници около човека и общността. Стереотипното поведение става опасно едва тогава, когато става причина за неоправдана агресия, изолация и автосегрегация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изначално водещ за мен бе интересът към семейството и всекидневната култура в големия град. Макар да добавих втория компонент на миграциите с известна доза скептицизъм, с увереност мога да кажа, че не съжалявам за този изследователски избор. Колкото по-дълбоко навлизах в актуалната, но трудна тема, толкова по-пъстра и динамична ставаше теренната реалност пред мен, а изследователските въпроси – все повече. Миграционните изследвания в етнологията и антропологията са определяни като едни от най-активно развиващите се през последните години (Христов 2013: 133).

Водена от принципната позиция, че е важно човек да живее добре, без значение къде, избрах диахронно сравнение на тези, които живеят живота си на родното място, и онези, избрали транснационалната алтернатива. Изследователското виждане не в *паричните средства*, изпращани от българите зад граница, както и в *транснационалното гражданство и в политическата мобилизация, а в емоционалния свят и преживявания* (Марков 2019: 152), очертава по-пълнокръвна, по-цялостна картината на мигрантските изследвания. Именно семейството и етнокултурните елементи във всекидневието носят и същевременно предизвикват тази характерна и перманентна емоционалност, присъща за всеки човек, независимо от културния контекст, в който живее. Семейството и близките са посочвани като най-осезаема липса за българите, живеещи извън граница, а преживяванията в рамките на дома, семейните отношения и културните елементи – като майчин език и храна например – асоцииращи се с тях, са основни катализатори на носталгия в различните ѝ проявления и размисли за родината.

В заключение на предложения дисертационен труд предлагам критичен преглед на първоначално заложените хипотези и задачи. Като централна тема в проучването се установи всекидневната култура на семейството. Въз основа на десетките събрани житейски истории на българи, живеещи в София и Виена, приближаващи ме до общата картина на техния семеен и всекидневен живот и едновременно отдалечаващи ме от нея, направих опит да изнеса изследователския подход към българите извън граница върху една по-различна перспектива – сравнителната. Тази стратегия към темата е само една от възможните. Изследванията в различни научни направления и области на отделната личност в условия на миграция, на мигрантските групи и общности в новите транснационални реалности допринася за по-широкоизмерното документиране на процесите на трансгранично движение днес. Етноложкото описание и анализ на

мигрантите в сравнение с техните сънародници, живеещи в културната среда на произход, би могло да долови влиянието на социокултурната среда и битовите условия в държавата домакин върху житейския модел. От друга страна, всяка личност с различен етнически и национален произход влияе и допринася за оформянето на облика и средата на новата, избрана за живот, локация. Във времето на изследване успях да видя и анализирам част от процесите на влияние и промяна, които описах в отделните глави на дисертацията. Всяка от разработваните теми има своето място в полето на етнологията и антропологията и подлежи на самостоятелни проучвания. Така зададеният подбор на теми обаче очерта житейските модели на събеседниците в тяхното всекидневно измерение. Семейното и брачно поведение и разгледаните етнокултурни елементи изграждат съществена част от всекидневната култура.

Съвременните изследвания в обсега на градската етнология търсят мястото на човека в различните измерения на градското пространство. Направих опит да проследя как образите на градовете влияят върху себеусещането, върху поведението в градска среда и върху човешките възприятия за *свое* и *чуждо*, за *близко* и *далечно*, за *културно припознато* и *отхвърляно*. Българите във Виена допълват нейния разнолик в етническо и културно отношение характер. София продължава да се себеутвърждава като един динамично развиващ се европейски град, който се явява крайна миграционна дестинация за много българи. София също придобива все по-нехомогенен характер в демографско отношение – обстоятелство, което допълнително допринася за насищането ѝ с разнообразни културни влияния. Взаимодействието на различни култури в градска среда формира *особен манталитет у техните носители, специфичен светоглед и определен тип поведение* (Маркова 2009:33). Макар различни и трудно съпоставими, двете европейски столици носят свой дух, атмосфера и културно разнообразие, които ги превръщат в специфични изследователски полета, на които етнологията може да даде свой интересен прочит.

В хода на изследването опитах да установя ролята и устойчивостта на традиционния семеен модел, поставен в условията на транснационална миграция. Една от водещите хипотези, която откри своето потвърждение в текста, бе наличието на голямо многообразие и разноликост от семейни форми и семейни взаимоотношения днес, които се нуждаят от документиране и анализ. Опитах и в известен смисъл успях да разгледам семейния живот през призмата на различните етнокултурни елементи, отнасящи се до всекидневната култура и празничността. Семействата в София не бяха само база за анализ на българите във Виена, тъй като амбивалентността на

изследваните проблеми постави и тях в по-широка изследователска перспектива. Динамиката в семейно-брачните отношения и поведение, както и в етнокултурния план на всекидневието е осезаема. Част от трансформациите, схващани като последица от миграцията, всъщност са видими и при българските семейства у нас.

Акът на миграция няма влияние върху разнообразието от семейни форми. Взаимоотношенията между отделните членове на семейството и промяната в ролите и статусите са сред същностните трансформации, които настъпват при съприкосновението на българите с другата културна среда във Виена. Процесите на промяна са предвидими в голямата си част и същевременно непредвидими в начина на преживяването им от отделните личности, в зависимост от индивидуалната житейска история, социален и образователен статус и предишен мигрантски опит там, където той е наличен. Частичната подготовка за приобщаване към другата културна среда се изразява в желанието за опознаване и приемане на нейните същностни характеристики и в житейската стратегия за живот и взаимодействие в/с нея.

В специализираната литература отдавна е отчетена диференциацията между мъжките и женските модели на миграция. В изследването проследих някои от основните разлики при българските мигранти със сходен социален и образователен статус във Виена, предприели акта на миграция в относително еднаква хронологична рамка, а именно – края на ХХ и началото на ХХІ век. Впечатление прави инициативността – най-често от мъжка страна – с изключение на двойките и семействата, които се запознават във Виена, както и на една конкретна история, в която решението за заминаване е взето от жената, но бракът приключва скоропостижно. От този, но и от комплекс други фактори са предопределени и по-различните преживявания в другата култура на мъжете и на жените.

Онези миграционни модели, които доскоро изследователите наричаха „традиционни“, отстъпват място на нови. Същевременно може да се каже, че актуалните миграционни теории все още търсят връзка с класически утвърдените. Европейските градски пространства – като София и Виена – дават ценни гледни точки към миграционните изследвания в рамките на националните държави и трансграничната мобилност. Градовете – и особено столиците – със своето средоточие на хора и култури представляват своеобразни експозиции на разнообразни миграционни модели, характерни за съвременността. Днес трудно може да се направи диференциация между обичайна практика и изключение. Въпреки че мотивите за миграция, процесите на адаптация и житейски преживявания в транснационална среда,

нагласите за трайно установяване или потенциално завръщане в родината са разнообразни в качеството си на изследователски категории в различни научни дисциплини и направления, може да се обобщи, че икономическите подбуди и търсенето на по-добри образователни и професионални перспективи, пряко влияещи на по-добрите доходи, са сред основните движещи сили на феномена на външната миграция от България днес. Изначалното човешко търсене на *по-добър живот* и различните разбирания за него стоят в основата на решението за акта на миграция в предложените житейски истории.

В изпълнение на задачите успях да доловя основните етапи на адаптация и промяна в културния модел спрямо етапа от жизнения цикъл, на който отделната личност поема по пътя отвъд граница. На тази база защитих или отхвърлях ключови за изследването хипотези. Сред тях централно място заемат въпросите като: **къде и кога се установява досегът с културата домакин; как българските мигранти на различни възрасти взаимодействат в друга културна среда; какви са честотата и характерът на общуването с близките в родината; какви са проявленията на носталгия; как се гради философията за собствения мигрантски бит; кои са основните етнокултурни елементи, които детерминират житейския модел, и какъв е техният живот във всекидневието; как функционират в друга среда.**

От методологическа гледна точка успях да реализирам отдалечен етнографски терен и проучване, което може да бъде окачествено като работа в полето на градската етнология – за мен сравнително нова материя. Предложеният текст възплъщава моя първи опит за работа с българи зад граница. През цялото време преосмислях както методите, така и подбора на подходящ спектър от въпроси и приноси за целите на изследването теми. Някои компоненти бяха изключени в хода на събиране и анализ на теренния материал, същевременно други заеха своето място в общата теоретична и емпирична рамка. Отдалечеността на една част от терена го превръща в специфична и сложна изследователска амбиция и предопределя избора на алтернативни методи за събиране и анализ на етнографски материали. Тази отдалеченост създава определена дистанция между изследвателя и част от събеседниците, но в резултат дава външен поглед към живота на българите зад граница.

Интересно би било да се проследят трансформацията в житейските модели на тепърва заминаващите/установяващите се във Виена, както и приликите и отликите в съпоставка с тези на българи, предприели акта на миграция по-отдавна. В по-общ план може да се обобщи, че съвременната миграционна ситуация, която касае българската

външна миграция, е бързо изменяща се под въздействието на различни фактори. Нейното опознаване и развитие има нужда от системно и последователно изследователско внимание, както и от перманентно преосмисляне на стратегиите и методите на етнографските проучвания съобразно темповете на промяна. Съсредоточаването върху личните преживявания и емоции в транснационални условия е обещаващ подход, който има потенциала не само да обогати изследванията с нови нюанси, разнообразни гледни точки, но и с извеждането на много скрити проблеми.

Градските етнологички изследвания, касаещи София днес, разкриват не по-малко интересни и динамично развиващи се етнологички полета. Всекидневната култура в най-големия български град е пъстра и многолика. Българските семейства в столицата сами по себе си извън рамката на диахронното сравнение са важни субекти, предполагащи разнообразни посоки на изследователското търсене.

ПРИНОСИ

- Предложеният дисертационен труд извежда миграционните и семейните изследвания в сравнителна етнологичка перспектива – по примера на български семейства във Виена, мигрирали в края на XX и началото на XXI век, и български семейства, живеещи в София.
- Текстът изразява стремеж за качествено сравнително градско изследване в полето на европейската етнология, което съпоставя всекидневната култура на български семейства в две европейски столици в съвременността.
- Предложеният труд изследва процесите на транснационална миграция през призмата на семейното и брачно поведение като използва семейството в неговия потенциал на изследователска категория.
- Дисертацията допринася за по-доброто разбиране на съвременните транснационални миграционни движения и последиците от тях в социокултурен план чрез изследване на етнокултурните елементи, изграждащи разнообразни житейски модели. Анализът дава възможност да се проследи проникването на другата култура в житейския модел.
- Изследването представлява опит за рефлексивна етнология в градска, межкултурна среда и частично отдалечен терен.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- **Антова, С. 2007.** Тук живеем, тукашен хляб ядем. „Парадигма”. София
- **Барова, В. 2013.** Социокултурно значение на родството в съвремеността (стратегическо използване на родството в Средните Родопи, град Смолян). – В: Българска етнология (Кн. 3), 334-346
- **Вуков, Н. 2013.** Предисловие. – В: Българска етнология (Кн.3), 393-394
- **Вуков, Н. 2004.** Джак Гуди и неговия принос в съвременната антропология. – В: Еличнова, М., Лазова, Ц. (съст.) Значими имена в антропологията. Нов-български-университет. София
- **Гуди, Дж. 2005.** Европейското семейство. Издателска къща „Лик”. София
- **Драндийски, Д. 2015.** Виена и Българите: Из историята на българската общност в Австрия (1700-2000). Издателство „Гутенберг”. София
- **Йовева-Димитрова, С. 2013.** Модели на интеграция на българите в Средна Европа. Издателство „Мултипринт”. София
- **Карамихова, М. 2003.** Да живееш там, да сънуваш тук. – В: Карамихова, М. (съст.) 2003. Емиграционни процеси в началото на ХХІ век.
- **Касабова, А. 2013.** Теми и методи в етнологията. (Само)критичен поглед. – В: Българска етнология (Кн. 1), 15-27
- **Касабова, К. 2013.** За аксиомите и „провокацията” в етнологията. – В: Българска етнология (Кн. 3), 505-510
- **Колева, Д. 2007.** Социализмът като житейски път. – В: Колева, Д. (съст.) 2007. Върху храстите не падат мълнии. Комунизмът – житейски съдби. Институт за изследване на близкото минало. София
- **Кръстева, А. 2014.** От миграция към мобилност. Политики и пътища. Нов-български-университет. София
- **Лулева, А. 2012.** „Завръщане” на бесарабските българи в България – интерпретативни рамки на изследването. – В: Пимпирева, Ж. (съст.) 2012. Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност. Издателство „Логис”. София

- **Марков, И. 2019.** Емоции и семейни отношения в условия на транснационална миграция. Случаят на гораните от Косово. – В: Българска етнология (Бр. 2), 152-166
- **Марков, И. 2015.** Миграции и социо-културна динамика. Албанците от Република Македония. Издателство „Гутенберг“. София
- **Маркова, М. 2009.** Локални традиции в идентичността на малкия българския град в края на ХХ и началото на ХХІ век (Етнологско проучване по примера на Стрелча) – В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ Исторически факултет - специалност Етнология (Том 2). Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София. 2009, 33-55
- **Марушиакова, Е., Попов, В. 2013.** Етнология и миграционни изследвания (Вместо предговор). – В: Маева, М., Захова, С. (съст.) 2013. Етнология на миграциите. Българите в Средиземноморието. Издателство „Парадигма“. София
- **Матанова, Т. 2016.** С две родини, два езика, две култури. Издателство „Парадигма“. София
- **Нициакос, В. 2013.** От *курбета* на предмодерната епоха до постмодерния транснационализъм. Теоретични и методологични рефлексии основани на едно конкретно изследване. – В: Българска етнология (Кн. 2), 133-146
- **Пенчев, 2017.** Българските общности в Средна Европа. Формиране. Битуване. Идентичности. Издаелство „Парадигма“. София
- **Пенчев, В. 2016.** Българската общност в Австрия – историческо, лингвистично и етнологско изследване. Том 2. Държавна агенция за българите в чужбина.
- **Прешленова, Р. 2018.** По пътищата на европеизма. Висшето образование в Австро-Унгария и българите. Издателство „Парадигма“. София.
- **Хеди, П. 2013.** Научни размишление върху родството – за превръщането на етнографското прозрение в аксиома. – В: Българска етнология (Кн. 3), 295-314
- **Хофстеде, Х. 2003.** Изследване на култури. Издателство „Класика и стил“. София
- **Христов, П. 2013.** Предисловие. – В: Българска етнология (Бр. 2), 133-134
- **Blanc, L., Basch, L., Glick-Schiller, N. 1995.** Transnationalism, Nation-States, and Culture. – In: Current Anthropology, Vol. 36, No. 4 (Aug. – Oct., 1995)
- **Brettell, C. and Hollifield, J. 2008.** Migration Theory: Talking across the Disciplines. New York, London.

- **Clifford, J. 2009.** Diaspora. – In: Cultural Anthropology, 245-276
- **Fouron, G. 2004.** Fouron Modern Diasporas in the Age of Globalization.- In: The International Studies Association, 461-463
- **Glick-Schiller, N. 2010.** A global perspective on transnational migration: Theorising migration without methodological nationalism. In: Diaspora and Transnationalism. Amsterdam University Press.
- **Goeke, P. 2007.** Drei Blicke und ein Problem – Migrationsforschungen und das ungebrochene Verhältnis zum Gegenstand. – In: Geographische Zeitschrift, Bd. 95, H. 4 (2007), 179-198
- **Gudeman, St. and Whitten, N. and Jr. 1982.** Economic and Ecological Processes in Society and Culture (May, 1982), American Ethnologist, Vol. 9, No. 2, 223-229
- **Kassabova-Dintcheva, A. 2002.** Migartion und Famile. Familienforshung und Politik (Am Beispiel Bulgariens). Variant 2000. Sofia
- **Lauser, A. 2005.** Transnationale Subjekte zwischen Deutschland und Philippinen. Ethnologische Perspektiven am Beispiel philippinischer Heiratsmigration. – In: Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 130, H. 2 (2005), 273-292
- **Levitt, P., Glick-Schiller, N. 2004.** Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. – In: International Migration Review
- **Pătru, A. 2018.** Thematisches Feld Religion und Diaspora. – In: Religiöse Dynamik im Zeichen der Expat-Migration . De Gruyter
- **Vertovec, St. 2011.** The Cultural Politics of Nation and Migration. Annual Reviews of Anthropology, Vol. 40 (2011), 241-256
- **White, A., Grabowska, I., Kaczmaraczyk, P., Slany, K. 2018.** Developing an ‘inside-out’ approach: A transnational sociology of sending countries. – In: The Impact of Migration on Poland. UCL Press, 227-232
- **Wulf, C. 2001.** Einführung in die Anthropologie der Erziehung. Beltz